

ULOGA ZADRA U KNJIŽEVNOM ŽIVOTU HRVATSKE MODERNE

NEVENKA KOŠUTIĆ-BROZOVIĆ

Nakon hrvatskog preporoda i uloge *Zore dalmatinske* Zadar se u povijestima hrvatske književnosti spominje malo i usputno. Najčešće se nabrajaju književnici koji su u njemu neko vrijeme boravili, ili novine i časopisi što su tu izlazili, ali sve se te napomene svode uglavnom na biobibliografske podatke, iz kojih možemo izvući zaključak da je Zadar bio uglavnom prolazna postaja u životu pojedinih književnika koja u njihovu stvaralaštvu nije ostavila dubljeg traga. Činjenica da Zadar, važno književno središte u dopreporodnim razdobljima hrvatske književnosti, nije u razdoblju od Preporoda do I svjetskog rata dao ni jednog značajnijeg beletrista ili da u doba cvata regionalizma nije među brojnim književnicima koji su u njemu živjeli, našao svog pripovjedača,¹ zahtijeva svakako jednu dublju sociološku analizu u koju ovdje ne bih ulazila, iako se nekih elemenata moram dotaći u vezi sa samom temom.

Književna stagnacija, koja je nakon preporodnog zanosa zahvatila cijelu Hrvatsku, osobito se snažno odrazila u Dalmaciji. Od 1853/54. g. uvodi se u dalmatinske škole, gdje je nastavni jezik i dalje talijanski, kao obavezan predmet i njemački jezik, pa tako praktički čitava dalmatinska inteligencija po završenom školovanju na domaćim talijanskim gimnazijama i austrijskim ili talijanskim sveučilištima, ulazi u život s vrlo skromnim znanjem materinskog jezika, što se nužno moralo odraziti na njihovo književno stvaralaštvo. Naime, svi oni uglavnom dobro poznaju klasične jezike i literature, školovani su na bogatoj baštini talijanske književnosti, iz gimnazija su većinom ponijeli i znanje francuskog jezika i interes za francusku literaturu, koju u pravilu solidno poznaju i redovno prate,

¹ Taj problem je vrlo interesantno zahvatio V. Desnica u članku »O jednom gradu i o jednoj knjizi«, *Zadarska revija*, III/1954, str. 21—24.

nisu među njima bili rijetki ni oni koji su savladali španjolski ili portugalski,² a silom prilika morali su svi znati i njemački jezik, iako im je duh njemačke književnosti uglavnom ostao tuđ. Ta široka, na stoljetnim tradicijama talijanske i francuske literature izgrađivana književna kultura, u prosjeku barem za stupanj viša od književne naobrazbe pisaca iz sjeverne Hrvatske, urodila je i istančanijim književnim ukusom i većim zahtjevima koje su sami pisci stavljali na svoje stvaranje, a sukobljavala se sa slabim poznavanjem materinskog jezika i nemoći da se na njemu adekvatno izraze. Nije dakle čudo da su mnogi pisci iz sjeverne i srednje Dalmacije (u Dubrovniku je situacija bitno drugačija), bez obzira koliko se osjećali Hrvatima i bili patriotski raspoloženi, propjevali na talijanskom jeziku, kao i da se politička borba za pripojenje Hrvatskoj i uvođenje hrvatskog jezika u administraciju i nastavu isprva također vodila na talijanskom. Književno stvaranje na hrvatskom ograničeno je pretežno na pučku pripovijetku i prigodne pjesme, a njeguju ga uglavnom pisci svećeničkog staleža ili učitelji, i sami djeca sela, koja tijekom školovanja na bogosloviji ili preparandiji nisu zaboravila svog materinskog govora.

Ta opća nepovoljna književna klima u cijeloj Dalmaciji još je nepovoljnija u Zadru, gdje kao u sjedištu namjesnika i Zemaljske vlade živi brojna činovnički kadar, koji je austrijska uprava uglavnom dovodila iz Italije, a manje iz ostalih austrijskih zemalja. Ti se Talijani povezuju s talijanašima i autonomašima u čvrstu falangu, koja u doba Narodnog preporoda, a osobito nakon pobjeda Narodne stranke na izborima za Dalmatinski sabor, ne preza ni pred fizičkim nasiljem kada je u pitanju hrvatski jezik, odnosno ljudi, glasila i institucije koje ga šire. I tako se Zadar našao u paradoksalnoj situaciji da je s jedne strane bio političko žarište borbe za hrvatski jezik i sjedinjenje s Hrvatskom, da je bio sjedište najveće kulturne institucije — Matice dalmatinske, da je po broju listova na hrvatskom jeziku bio prvi iza Zagreba,³ a da je, s druge strane, bio posljednji grad u Dalmaciji koji je uspio uvesti hrvatski kao nastavni jezik u gimnaziju (1897)⁴ i da hrvatska stranka nikad nije uspjela dobiti općinske uprave u svoje ruke. Bio je to grad u kojem se i hrvatska inteligencija uglavnom bolje služila talijanskim nego hrvatskim jezikom,⁵ gdje se po riječima Nazora još 1900. nije čulo drugo no »mle-

² Npr. u razdoblju Moderne M. Sabić, M. Ostojić, A. Tresić-Pavičić i dr.

³ Usp. Vj. Maštrović, *Jadertina croatica*, II, Zagreb 1954, str. XI.

⁴ Usp. Lj. Maštrović, *150 godina zadarske gimnazije*, U Zadru 1954, str. 59.

⁵ Npr. Dinko Politeo i Jakov Čuka, da spomenem samo dva književna radnika koji se sami u svojim autobiografskim zapisima tuže na nemoć da se na materinskom jeziku izražavaju istom lakoćom kao na talijanskom.

tački«,⁶ »otuđen grad« kako za nj kaže Begović,⁷ grad u kojem se čovjek izlagao javnim izazivanjima i izrugivanjima ukoliko bi na ulici govorio hrvatski, kako nam priča Tresić-Pavičić.⁸

No kolikogod bila sama književna klima u Zadru nepovoljna, on je ipak kao administrativno i političko središte Dalmacije i kao njezin najjači izdavački centar igrao važnu ulogu u životu novije hrvatske književnosti, što po novinama i časopisima koji su u njemu izlazili i privlačili suradnju pisaca iz Dalmacije i izvan nje, što po samim književnicima koji su u njemu živjeli ili bar prolazno službovali.⁹ Osobito to vrijedi za razdoblje hrvatske moderne (HM), kad je Zadar imao čak mnoge preduvjete da se razvije u jedno od pravih literarnih središta, ali ih na žalost, zbog spomenute nepovoljne društvene klime za književne stvaraoce, nije uspio ostvariti.

*

HM predstavlja prijelomno razdoblje u razvoju hrvatske književnosti i s literarno-teoretskog i s kulturno-historijskog stanovišta. S prvog, po tome što su se izmijenili pogledi na funkciju književnosti u društvu, što su se javili kriteriji novog estetskog vrednovanja povezani sa zahtjevom da se naša literatura uključi u evropske tokove, a s drugoga, po tome što je u hrvatskoj književnosti konačno došlo do integracije literarnog života na sjeveru i jugu. U oba ta procesa Zadar je odigrao nemalu ulogu.

Razmotrimo najprije prvi problem, s čisto literarnog aspekta svakako važniji.

God. 1891. pokrenuo je Nikola Šimić po drugi put u Zadru *Iskru*, ovaj put ne više kao »književno-poučni list« kakav je izlazio od 1884—87, već kao »list za književnost i umjetnost«. Taj u to doba jedini književni časopis na području Dalmacije, a uz *Vienac* i jedini u Hrvatskoj uopće, odigrao je u času kad se rađala HM značajnu ulogu u književnom životu, ne toliko po beletrističkim priložima, koji su ostali uglavnom u dalmatinskim okvirima, koliko svojim nastojanjem »da se drži barem u kritici modernih kriterija«. ¹⁰ Po nekim

⁶ »Taj naš divni hrvatski jezik. Kako ga ovdje naučiti? Rođen sam čakavac, u Splitu čakavski i mletački, u Zadru mletački, drugo ne čujem.« (V. M. Marjanović, »Vladimir Nazor u Zadru (1899—1903)«, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 1/1954, str. 194)

⁷ Usp. M. Begović, »Konte Ivo«, *Hrvatska revija*, II/1929, str. 561.

⁸ Usp. A. Tresić-Pavičić, »Po ravnim Kotarima«, *Svačić*, III/1906, str. 85.

⁹ Usp. J. Ravlić, »Zadar u hrvatskoj književnosti«, *Učiteljska škola, Zadar 1866—1956*, Zadar 1956, str. 181—184; M. K ombol, »Zadar kao književno središte«, *Zadar*, Zbornik, Zagreb 1964, str. 597—598; N. Ivanišin, »Hrvatska moderna na Jadranu«, *Zadarska revija*, XVII/1968, br. 3.

¹⁰ »Našim čitaocem«, *Iskra*, I/1891, br. 6.

svojim književno-povijesnim i kritičkim priložima *Iskra* je u to doba stvarno bila list na zamjernoj visini, a posebnu joj važnost u povijesti naše književnosti uopće, a moderne posebno, daje suradnja Jakše Čedomila, koji je upravo na stranicama *Iskre* počeo razvijati svoju pravu kritičarsku aktivnost.

Jakša Čedomil (1868—1928) jedini je književnik u doba Moderne čiji je život i rad usko i trajno vezan uz Zadar.¹¹ Taj lucidni, prerano sazreli mladić, s urođenim osjećajem za književnost i istančanim literarnim ukusom, čovjek koji je pokazivao neumornu energiju, začuđujuću vitalnost i potpuni samoprijegor u svom književnom radu, kojemu se predavao iz ljubavi zaboravljajući pri tom na svaku materijalnu korist kao i na granice fizičke izdržljivosti, bio je, prema riječima svog nešto mlađeg suvremenika Ante Petravića, kao »rođen da stvara književne pokrete i da ih vodi, ali ga naše kukavne prilike zakopase«.¹²

Nije ovdje potrebno ulaziti u dublju analizu Čedomilova rada — dovoljno je spomenuti da ga Marjanović u svojoj knjizi *Iza Šenoe* već 1906. naziva »jedinim pravim kritičarom«, da ga Petravić 1911. predstavlja hrvatskoj publici kao »osnivača naše moderne književne kritike«, da mu Barac u svojoj povijesti hrvatske književne kritike 1938. daje centralno mjesto. Ukratko, o Jakši Čedomilu napisana je do danas obilnija, opsežnija i studioznija literatura negoli i o jednom drugom hrvatskom književnom kritičaru, što već samo po sebi, bez obzira na pozitivne ili negativne sudove, svjedoči o njegovoj izuzetnoj važnosti u povijesti hrvatske književnosti.¹³ Zadovoljit ću se ovdje samo da ponovim u čemu je bila ta njegova izuzetnost, i da istaknem koje je pozitivne odnosno negativne utjecaje imala zadarska sredina na njegov rad.

Sve do pojave Jakše Čedomila u hrvatskoj književnosti nije bilo kritičara koji bi se sav posvetio isključivo književnoj kritici. Kao čovjek koji je bio odškolovan na talijanskoj literaturi i koji je zarana počeo pratiti talijanske i francuske književne časopise, Jakša je još kao mladić osjetio koliki je raskorak postojao između uloge kritike u Talijana i Francuza i kod nas te mu se hrvatska kritika, kako piše 1911. u »Uspomenama«, činila »dosadna, prazna, bedasta«; mada

¹¹ J. Čedomil, pravim imenom Jakov Čuka, rođen na Zaglavu na Dugom otoku, dolazi u trećoj god. života u Zadar, gdje završava talijansku gimnaziju i bogosloviju, gdje se po položenom doktoratu u Rimu zareduje i gdje, uz kraća putovanja, neprekidno živi i radi sve do 1924.

¹² A. Petravić, »Čedomil Jakša«, *Treće studije i portreti*, Split 1917, str. 30.

¹³ O J. Čedomilu napisane su i 2 opsežne monografije (A. R. Glavaš, *Jakša Čedomil*, Osnivač moderne hrvatske kritike, Zagreb 1942; i S. Graciotti, *La Critica di Jakša Čedomil*, Milano 1959), do 1941. god., te preko 40 članaka i rasprava (izuzevši nekrologe), dok je poratna literatura o njemu vjerojatno isto tako opsežna, ali točnim podacima ne raspoložemo.

sâm tada još nije imao »ni svoje metode ni svojeg sustava«, osjetio je da je u stanju da piše kritiku »i bolje i ljepše neg svi oni koji su ju pisali po našim novinama i časopisima«, smatrajući »da je potrebno da se jednom započne pisati kritika kao što se pisala kod Talijanaca i Francuza«. »Čutio sam«, kaže on, »da ono što ja započimah bijaše kod nas nešto novo«. ¹⁴ I bilo je novo.

Kritikom se Jakša počeo baviti još kao bogoslov g. 1887, no prvi njegov kritičarski rad započinje g. 1891, kad u Šimićevoj *Iskri* nastupa teoretskim člankom »Naše književne nevolje i kritika«. Misao o žalosnoj oskudici naše kritike, koju je usputno nabacio još 1887. u svom kritičarskom prvijencu »Hrvatska mladež i 'Zvonimir'«, razvija se 1891. u misao vodilju i zacrtava čitavu daljnju djelatnost Jakšinu. Osnovna nevolja naše književnosti jest, prema njegovim riječima, u tome što mi nemamo prave, nepristrane, naučne kritike koja bi, rukovodeći se isključivo književnim mjerilima, pripomogla razvoju pisaca i razvijala ukus publike. Da bi potkrijepio tu tvrdnju, Jakša iznosi mišljenja vodećih evropskih kritičara, obara se na historijsku i psihološku kritiku zbog jednostranosti, na impresionističku zbog površnosti, a početke prave moderne kritike nalazi u Sainte-Beuveu i Taineu. Taj programatski članak u kojem je ukazano na potrebu revizije naše književne baštine, na uvođenje umjetničkih kriterija kao jedino relevantnih pri ocjeni književnih djela i na nužnost boljeg i ažurnijeg upoznavanja s evropskim dostignućima, sadrži u sebi sve one elemente koje su koncem stoljeća u svojim programima iznosili predstavnici HM. Usudila bih se čak reći da bismo tim člankom, koji na žalost nije izvršio svoje historijske uloge jer je ostao nedovoljno zapažen, trebali započeti uvodno poglavlje pišući povijest HM.

Sav se kasniji rad J. Čedomila zasniva na smjernicama zacrtanima g. 1891. U idućih 12 godina on razvija neumornu aktivnost i pokazuje toliku svestranost da se njome može pohvaliti rijetko koji kritičar. Bavi se pitanjima književne teorije, razvija kritičarsku misao, aktivno prati hrvatska književna zbivanja, kritički se odnosi prema literarnoj baštini, a pod kraj svog rada daje i zrele sinteze literarno-povijesnog karaktera, u kojima obuhvaća našu književnost od Marulića (»Nakon 400 godina«) pa do suvremenih pojava (»Novija hrvatska lirika«). U tom svom radu nikad ne smeće s uma evropski kontekst kad piše o hrvatskoj književnosti, a u želji da našu književnu javnost što više približi evropskim literarnim zbivanjima, neumorno izvješćuje o stranim književnostima. Pa ako velik dio tih napisa i otpada na kompilacije, kako je dokazao Graciotti, ¹⁵ ipak ostaje činjenica da smo zahvaljujući njemu bili ažurno i s prvog iz-

¹⁴ J. Čedomil, »Uspomene«, *Riječka revija*, VII/1958, br. 6, str. 376; taj je broj RR gotovo u cijelini posvećen Jakši.

¹⁵ Usp. o.c. iz op. 13.

vora obavještavani o suvremenoj talijanskoj i francuskoj književnosti, da njemu dugujemo dosad najopsežniju studiju o Tolstoju, da je on napisao pregled talijanskog pjesništva u drugoj polovici 19. st. (1889) i radnju o talijanskom romanu (1892) u doba kad takvih sistematskih pregleda nije bilo ni na talijanskom jeziku, da je da- pače oko 1895. namjeravao napisati povijest talijanske književnosti, ali je Matica hrvatska njegovu ponudu odbila.¹⁶ Isto tako, želio je i da stranu javnost upozna s našom književnosti pa je objavio nekoliko napisa po talijanskim časopisima, a napisao je opsežnu radnju o hrvatskom romanu koju su Jelavić i Jeretov preveli na francuski i ponudili za *Revue de deux Mondes*, ali do objavljivanja nije došlo. Uz sav taj golemi kritičarski rad valja još istaći i njegovu uredničku aktivnost, koja je došla do izražaja u *Glasniku Matice dalmatinske*, što ga je pokrenuo, uređivao i velikim dijelom i sam ispunjavao. Na žalost, upravo se s *Glasnikom*, čije uredništvo napušta u trećem godištu, naglo prekida njegova književna djelatnost, i Jakša Čedomil postaje opet samo dr Jakov Čuka.

O razlozima Jakšina povlačenja pisalo se i nagađalo mnogo, no sigurna odgovora nema, jer on sâm svoje »Uspomene« prekidaju upravo na mjestu gdje namjerava ispričati kako je do toga došlo. Ako je neposredan povod najvjerojatnije i bio u njegovu svećeničkom pozivu¹⁷ i učestalim napadajima biskupa Mahnića u *Hrvatskoj straži*, uzroci su svakako bili dublji. Kao čovjek koji je sav svoj rad posvetio procvatu hrvatske knjige, on je u svojim prvim napisima borbeno zastupao apsolutnu slobodu kritike, no s vremenom je, što pod utjecajem Brunetièrea, što teških hrvatskih prilika u Dalmaciji, došao do uvjerenja da svoje doba može nadživjeti jedino književnost koja ima korijene u tradiciji naroda u kojem je nikla (a od tradicije do rodoljublja po njemu je samo jedan korak), koja je odraz jednog naroda i njegova života, u kojoj se mogu raspoznati osobujnosti i karakteristike toga naroda. Živeći »u malom pokrajinskom gradiću, koji je gotovo sasma tuđ hrvatskom književnom životu«, piše on 1898. u inače koncilijantnom književnom pismu »Stari i Mladi«, on zazire od sukoba do kojeg je došlo, ne brani Stare, ali negoduje protiv kozmopolitizma Mladih. »Naša književnost ima biti hrvatska književnost, a to joj neće smetati, da bude velika i svjetska.«¹⁸ Takav ideološki stav, po kojem je on postao najžešćim pobornikom Brunetièreova preporoda idealizma i tzv. romanske reakcije u nas, a da se ipak nije upustio u bezobzirne napadaje na Mla-

¹⁶ Usp. J. Čedomil, o.c., str. 383.

¹⁷ Iz Čukine korespondencije, koja se čuva u Naučnoj biblioteci u Zadru, i iz njegovih »Uspomena«, saznajemo npr. da su ga njegovi crkveni poglavari (biskup Rajčević, glavar Biskupije Borzatti) prekoravali zbog suradnje u *Novom mjeću*, *Fanfulla della Domenica*, *Životu*, nakon čega je on neke svoje priloge slao nepotpisane ili prekinuo suradnjom. (»Uspomene«, str. 385, 387).

¹⁸ *Vienac*, XXXII/1900, str. 76, 78.

de već im je priznavao sve u čemu su oni po njegovu shvaćanju bili zaslužni bilo na literarnom bilo na općekulturnom planu, taj tolerantan stav koji je on zastupao i na katoličkom kongresu 1900, izazvao je protiv njega i Mlade i Stare, pa se J. Čedomil obreo između dvije unakrsne vatre kojima su ga obasipali i modernistički *Život* i reakcionarna Mahnićeva *Hrvatska straža*. Kad je na napadaje *Života* koncilijantno odgovorio, a prema Mahniću zadržao šutnju, sav se predaje uređivanju *Glasnika*, koji je po njegovoj zamisli, kako kaže u »Uspomenama«, trebao biti »revija za ozbiljne študije sa pretežitim regionalnim dalmatinskim karakterom, da ne bude drugima na štetu, a svima na korist kao nešto novo«. ¹⁹ Kloneći se svake polemičke note, on u *Glasniku* uz glavne članke, pretežito kulturno-historijskog i literarno-povijesnog karaktera, uvodi opširnu rubriku s izvješćima iz domaće i stranih književnosti i tako stvara sadržajno najseriozniji a tehnički najbolje opremljen časopis što ga je Dalmacija do tada imala. Na žalost, taj posljednji pothvat Jakše Čedomila bio je ujedno i njegov labuđi pjev.

Na koncu, postavimo još samo jedno pitanje — u kojoj je mjeri zadarska sredina djelovala na književni rad Jakše Čedomila. Pozitivno utoliko što mu je putem školovanja dala kao i ostalim dalmatinskim piscima solidniju i svestraniju literarnu naobrazbu nego što su je u prosjeku imali pisci iz sjeverne Hrvatske. Negativno utoliko što nikad nije na hrvatskom jeziku stekao onu lakoću i bogatstvo izražavanja što ga je imao na talijanskom, pa se njegove kritike danas čitaju zbog misli koje u njima iznosi, kao »kritike o književnosti«, a ne kao »književne kritike« koje bi i same bile dio književnog stvaranja. Nadalje, najveći i za hrvatsku književnost najznačajniji dio njegovih kritika i rasprava izlazio je po dalmatinskim, prvenstveno zadarskim listovima i časopisima (*Narodni list*, *Iskra*, *Novi viek*, *Glasnik Matice dalmatinske*), dok je u sarajevskoj *Nadi* i po zagrebačkim časopisima pisao pretežno o stranim književnostima, a i ti su mu prilozima često bili odbijani ili su izlazili sa zakašnjenjem. Kako su pak dalmatinski časopisi bili slabo poznati i još manje čitani izvan svojih regionalnih okvira (izuzetak je Tresićev *Novi Viek*, koji je upravo iz istog razloga prebačen iz Splita u Zagreb), djelatnost Jakše Čedomila, osobito ona s početka 90-tih godina, nije bila dovoljno poznata i što je još važnije, nije bila dovoljno prisutna u hrvatskom književnom životu. Da je kojim slučajem djelovao u Zagrebu, gdje u to doba nije bilo čovjeka koji bi objedinio njegovu erudiciju, urođeni književni ukus, neumornu energiju, i, što je također važno, njegovu toleranciju, možda bi naš književni život kon-

¹⁹ J. Čedomil, o. c., str. 389. — Opširnije o fizionomiji časopisa vidi Vj. Maštrović, »Glasnik Matice dalmatinske u Zadru (1901—1904)«, *Zadarska revija*, I/1952, str. 19—26; N. Košutić-Brozović, »Francuske književne pobude u časopisima HM«, *Rad JAZU*, 355/1969, str. 507—508.

cem stoljeća protekao mirnijim putem, a snage se ne bi toliko raspale u sukobima već više trošile na stvaralački rad. Napomenimo samo da je A. G. Matoš, nesumnjivo najznačajnija stvaralačka ličnost naše Moderne, propagirao uglavnom iste poglede na književnost što ih je decenij prije njega zastupao J. Čedomil, koji je ostao samo jedna u nizu tragičnih figura hrvatske literature, pravilno shvaćenih i ocijenjenih tek po svojoj smrti.

Zadržala sam se nešto duže na liku J. Čedomila, jer je on u nizu književnika što su u doba HM živjeli ili djelovali u Zadru, bio s tim gradom najprisnije vezan, a ujedno bio i jedini čovjek takva formata koji je, da nije bio vezan svojim pozivom, mogao iz Zadra stvoriti jedno pravo žarište hrvatskog književnog života. Ostali značajniji pisci, koji su u Zadru kao važnom administrativnom i školskom centru proveli stanovito vrijeme na školovanju ili službovanju, nisu bili u pravom smislu građani Zadra već samo njegovi privremeni stanovnici.

Među onima koji su u Zadru proveli duže vremena isticao se Rikard Katalinić-Jeretov (1869—1954), koji se javio pjesmama u Prodanovoj zadarskoj Hrvatskoj još kao 17-godišnji mladić 1886.²⁰ i nastavio surađivati u zadarskim periodicima sve do svoje smrti 1954. godine. Plodan kao pisac, Katalinić je do 1914. objavio u Zadru oko 150 pjesama, 100 što pripovijedaka što crtica, 3 dramoleta, niz prijevoda, 20-tak članaka i 8 zbirki pjesama i crtica, neke preizdane i u ponovljenim izdanjima. Kroz 20 godina što ih je ukupno proveo u Zadru (1891—97, 1900—13) istaknuo se kao aktivan radnik na polju društvenog, kulturnog i književnog života, pri čemu je za nas osobito interesantan kao pokretač, izdavač, i urednik književnih listova.

U doba svog prvog zadarskog boravka Katalinić je obilato surađivao po zadarskim listovima i pomagao Šimiću pri uređivanju *Iskre*. »Kad je 'Iskra' ugasnula, ostala je 'Koljevka hrvatstva' bez beletrističnog lista«, te se na nagovor mnogih prijatelja odlučio da 1897. pokrene *Lovor*,²¹ koji je sâm i uređivao uz pomoć Dinka Sirovice. U listu, koji je donosio isključivo beletristiku i književnu pouku, a u listku se osvrtao samo na kulturna zbivanja, surađuje uz već ustaljenu ekipu starijih dalmatinskih književnika i veći broj kasnijih Mladih ili bar Mladima bliskih pisaca,²² od kojih neki i nisu pripadali dalmatinskom krugu. *Lovor* je na žalost nakon prvog polugodišta s 12. brojem prestao izlaziti, »zbog nehaja i nemara«, prema

²⁰ Podatak o prvoj objavljenoj pjesmi uzet iz *Bibliografije Leksikografskog zavoda*, V. Zagreb 1959; ostali biografski i bibliografski podaci preuzeti iz člana Vj. Maštrovića, »Rikard Katalinić Jeretov i Zadar«, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 2/1955, str. 333 — 356.

²¹ Usp. »Dvie rieči«, *Lovor*, I/1897, br. 1.

²² M. Nikolić, Begović, Nazor, Krnic, Nehajev, Jelovšek, V. S. Jugović.

riječima uredništva, koje stavlja na srce svojim pretplatnicima da podupru *Novi Viek*, što se upravo pokretao u Splitu. Pravi razlog prestanku *Lovora* treba ipak tražiti u premještanju Sirovice iz Zadra i odlasku Jeretova u inozemstvo, iako po riječima samog Katalinića najveću krivnju snose austrijske vlasti, »koje su svaki takav pothvat paralizirale ili čak potpuno onemogućavale«. ²³ U svakom slučaju, za hrvatsku je književnost šteta što je *Lovor* bio tako kratka vijeka, jer je za razliku od ostalih glasila što su ih tih godina pokretali pisci iz Dalmacije u tradicionalističkom i idealističkom duhu (Politeova *Mlada Hrvatska* 1894—95, Tresićev *Novi Viek* 1897—99), ostao na neutralnim pozicijama te otvarao svoje stranice i Starima i Mladima, i piscima iz Dalmacije i onima iz Banske Hrvatske. Ipak, moramo reći da taj list nije imao izražene fizionomije niti je donio značajnijih književnih ostvarenja. Bio je to osrednji beletristički časopis, koji je uređivao jedan osrednji pjesnik, čovjek vrlo tolerantan i sudeći po sjećanjima njegovih suvremenika vrlo drag, ali pisac bez kritičkog talenta i određenog stava, koji su neophodni za dobrog urednika.

Po svom povratku u Zadar g. 1900, Katalinić se unatoč svom poslu koji mu oduzima mnogo vremena, ²⁴ aktivno angažira na raznim područjima kulturno-društvene, osobito izdavačke djelatnosti. Tako sudjeluje u izdavanju *Glasnika Matice dalmatinske*, kojemu je prve godine i odgovorni urednik, a istu funkciju vrši i u prva 4 broja Cihlarova *Lovora* (1905), tj. prije prelaska redakcije u Zagreb. No dok je u tim časopisima njegova uloga bila više pravno-formalne prirode, pravi urednički posao obavlja on u kalendaru *Svačić* (1904—1910), koji u našem književnom životu znači mnogo više od dotad uobičajenih kalendara, pretežno pučkog karaktera.

Kad je god. 1903. definitivno umro *Vienac* i prestala izlaziti sarajevska *Nada*, »kad je već svatko gotovo mislio da ćemo dugo ljeta ostati u javnosti na sramotu čitavog hrvatskog naroda bez svojeg jednog javnog lista, gdje bi se sakupili književnici i sabrali pjesnici«, ²⁵ uprava Hrvatske knjižarnice u Zadru odlučila je da pokrene kalendar koji bi donosio i opširan književni prilog. I tako se pojavio *Svačić*, »hrvatski ilustrovani koledar za prestupnu godinu 1904. Sa

²³ Usp. D.Z. (tj. R. Katalinić-Jeretov), »Zadarski 'Lovor'«, *Zadarska revija*, I/1952, str. 57.

²⁴ Bio je poslovni drug tt. »Čorak i drug«, što mu je pružalo materijalno dobro osiguranu egzistenciju i davalo veću slobodu javnog djelovanja nego što su je imali ostali književni radnici u Zadru, koji su bili sputani vezama svog svećeničkog poziva ili činovničkog zvanja.

²⁵ A l e k s a n d e r, »Petogodišnjica 'Hrvatske knjižarnice' u Zadru«, *Svačić*, IV/1907, str. 82. — Opširnije o *Svačiću* vidi Vj. Maštrović, »Kalendar-ski zbornici Matice dalmatinske i Hrvatske knjižarnice u Zadru (1893—1910)«, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 3/1957, str. 271—315 i B. Jurić, »Djelatnost Hrvatske knjižarnice u Zadru godine 1905«, *Zadarska revija*, IV/1955, str. 175—182.

bogatim književnim darom i svim mogućim podacima, shodnim za svaku osobu«. Taj »koledar nad koledarima«, kako ga je nazvao Kсандrić,²⁶ taj »najljepši i najvredniji hrvatski koledar«, kako ga unatoč nekim kritičkim primjedbama ocjenjuje *Narodni list*,²⁷ uspio je doista okupiti impozantnu listu suradnika raznih generacija, a uz istaknute pisce dalmatinsko-primorskog pojasa i mnoge iz Sjeverne Hrvatske.²⁸ Osobito je bogat bio taj prilog u prve tri godine, naročito 1905. i 1906. pa je, apstrahiramo li kratkotrajni zadrarsko-zagrebački *Lovor*, potpuno na mjestu tvrdnja Aleksandera 1907. »da je 'Svačić' sve tamo do siječnja 1906. jedini književni časopis — daka ko godišnji — koji je donosio snažnije i vrednije literarne radnje, dok ove godine ne pomoli se 'Savremenik'«. ²⁹ I doista, s 1907. smanjuje se književni prilog u *Svačiću* napola, a sam kalendar, koji je katolička *Hrvatska straža* 1905. osudila jer »nije drugo nego almanak 'naših modernih'«, a izdavača upozorila »neka krene s krivog puta«, ³⁰ ostaje i dalje dobar kalendar s dobrim književnim prilogom, ali gubi svoj značaj u hrvatskom književnom životu. Time se ipak ne umanjuju zasluge njegova urednika, koji je svojim predanim radom i širokogrudnošću uspio bar u nekoliko ublažiti krizu u koju je bila zapala hrvatska književnost.

Od ostalih pisaca koji su boravili u Zadru spomenut ću još samo četvoricu najvažnijih — Vojnovića, Nazora, Begovića i Nehajeva.

Ivo Vojnović (1857—1928) živio je u Zadru u dva navrata (1889—1891, 1899—1903), ali oba ta boravka ostat će bez ikakva traga u njegovu stvaranju.³¹

Došavši prvi put u Zadar g. 1889. kao već priznati književnik i kao čovjek koji je vjerovao da se u Dalmaciji slobodnije diše nego u Banskoj Hrvatskoj,³² Vojnović se vjerojatno razočarao u zadrarskoj sredini gdje se još uvijek vodila ogorčena borba za sam hrvatski jezik i gdje se još uvijek moglo čuti mišljenje da na hrvatskom treba pisati literaturu za puk, a ne za inteligenciju. Kako kao mladi činovnik nije mogao, a kao esteta i izgrađen književnik vjerojatno nije

²⁶ *Smotra dalmatinska*, XVII/1903, br. 88.

²⁷ *Narodni list*, XLII/1903, br. 93.

²⁸ Važniji suradnici, svrstani po starosti, bili bi N. Šimić, Vj. Novak, M. Sabić, M. Pogačič, J. Milaković, Stj. Iljić, A. Tresić-Pavičić, R. Katalinić-Jeretov, V. Car Emin, D. Sirovica, A. G. Matoš, S. Tucić, A. Petravić, M. Begović, V. Nazor, Peclja Petrović, I. Krnic, M. Marjanović, J. Ivakić, J. Kosor, M. Nehajev, Adela Milčinić, A. Kostelić, B. Lovrić, A. Wenzelides, M. Korolija, F. Galović.

²⁹ Aleksander, o.c., str. 83.

³⁰ Cit. prema B. Juriću, o.c., str. 181.

³¹ Definitivnu kronologiju utvrdilo je D. Suvin, (»Uz biografiku Iva Vojnovića«, *Mogućnosti*, XI/1964, str. 408), koji posebno ističe da se dosad mnogo govorilo o dubrovačkom i supetarskom periodu Vojnovićevu, dok »zadrarskome u biografici Vojnovićevoj ima razmjerno malo traga«.

³² Usp. D. Suvin, o.c., str. 406.

želio sudjelovati u tim diskusijama, Vojnović živi izolirano od zadarske hrvatske inteligencije i dalek njezinim problemima slavi vječnu i neobuzdanu ljepotu u lirskoj prozi »Fantazija«, kojom je po riječima M. Matkovića,³³ rastvorio novu stranicu naše književnosti i dao nadahnut program kasnijoj Modernoj.³⁴

Početak svog drugog zadarskog boravka Vojnović još uvijek živi distancirano od hrvatske sredine pa se na ovaj »Vojnovićev ekskluzivitet« tuže i Begović i Nazor i Jeretov. »Konte Ivo je onda volio kozmopolitsko, šareno, birokratsko društvo, ono, koje je tako lijepo opisao u III. dijelu svoje 'Trilogije', a držao se daleko od naših ljudi. Općio je većinom s bečkim grofićima, namještenim na Namjesništvu, koje smo u ono doba zvali 'mazzagatti' (mačkoderi) ili s Talijanima. Tko bi ikad bio rekao da će ovaj, na oko za narodnu stvar nehajni gospodin, postati poslije petnaest godina narodni mučenik i jedan od najslavljenijih boraca protiv tuđina«, piše Begović u svojim sjećanjima na Vojnovića.³⁵ Ipak, potkraj svog boravka, Vojnović je društveno angažiraniji, surađuje u *Glasniku Matice dalmatinske*, po odstupanju J. Čedomila preuzima čak i njegovo uredništvo, ali ga zbog premještaja na Brač nakon dva broja napušta. Kao stvaralac, međutim, Vojnović će nakon 7 godina što ih je u međuvremenu proveo u Dubrovniku, ostati zauvijek »opterećen kompleksom dubrovačkog gospodarstva i evropskog onovremenog gospodstva«, kako se lapidarno izrazio N. Ivanišin.³⁶ Utjecaj prvog vidi se u »Lapadskim sonetama« i »Dubrovačkoj trilogiji«, dovršenima tih godina u Zadru,³⁷ a utjecaj drugog u »Gospodi sa suncokretom«, kojoj je »Prologue« s popratnim pismom V. Kisiću objavljen 1911. u *Narodnom listu*, gdje je u jubilarnom broju 1912. tiskan i dio drame.

Drugi u nizu značajnih stvaralaca HM koje je život više-manje istodobno doveo u Zadar bio je Vladimir N a z o r (1876—1949). Za razliku od Vojnovića, koji u Zadar stiže već kao poznat književnik, Nazor je svoj književni put započeo pjesmama objavljenima u zadarskom *Narodnom listu* (1892), a svoje prve knjige objavio je također u Zadru, gdje je kao suplent na talijanskoj i hrvatskoj gimnaziji pro-

³³ Usp. predgovor Vojnovićevim djelima u ediciji »Pet stoljeća hrvatske književnosti«, knj. 55, Zagreb 1964, str. 19—21.

³⁴ Interesantno je napomenuti da je te iste 1891. god., kad je »dozvolom pisca« u *Smotri dalmatinskoj* bila iz *Vienca* pretiskana »Fantazija«, u zadarskoj *Iskri* bio objavljen već spominjani programatski članak J. Čedomila »Naše književne nevolje i kritika« koji također na svoj način otvara stranicu hrvatske književnosti, što oboje ukazuje na mogućnost pomicanja donje granice HM s 1895. na sâm početak 90-tih godina.

³⁵ M. Begović, »Konte Ivo«, *Hrvatska revija*, II/1929, str. 561—562.
³⁶ N. Ivanišin, »Ivo Vojnović«, *Dubrovačke studije*, Dubrovnik 1966, str. 133.

³⁷ Veći dio »Lapadskih soneta« i II dio »Dubrovačke trilogije« (»Suton«) napisani su što u Dubrovniku, što na Braču.

veo 4 godine (1899—1903).³⁸ Ni po svom odlasku iz Zadra Nazor ne prekida suradnjom u zadarskim listovima, zahvaljujući vjerojatno Kataliniću s kojim je intimno prijateljevao objavljuje čak i čitave cikluse pjesama u *Svačiću* i *Lovoru*, pa već i sami bibliografski podaci (oko 75 pjesama po zadarskim periodicima i 5 knjiga pjesama³⁹) dovoljno govore o Nazorovoj prisutnosti u zadarskoj književnoj sredini. Dapače, mada se, kao što je već rečeno, Nazor nije ugodno osjećao u gradu gdje se čuje samo »mletački« te se za Kranjčevićeva boravka u Zadru tuži velikom pjesniku kako se boji da će ovdje »zakržljati, klonuti, izgubiti se«,⁴⁰ Nazor u Zadru nije ni zakržljao ni klonuo. Dapače, tu se razvila njegova intimna lirika kao posljedica obiteljskih i ljubavnih kriza, tu je po narudžbi Jeretova napisao i objavio uz obljetnicu Marulićevu *Pjesmu naroda hrvatskoga* (1902), zametak kasnijeg ciklusa o hrvatskim kraljevima, tu je stvorena i izdana njegova *Živana* (1902), tu je došao u kontakt s Kiplingom⁴¹ i lutajući Velebitom stvorio »Brundijadu«, prvu verziju kasnijeg *Medvjeda Brunda* (epa koji je po Marjanovićevim riječima »mogao da se pojavi i rodi baš u Zadru, pod Velebitom; u Zadru, plijenu Mlečana«⁴²), u Zadru je pod dojmom političkih travica 1903, kad se »tvrdilo, a htjelo se i dokazati, da su Hrvati gotovo bez svoje starije povijesti i bez svojih predaja na moru i kopnu«⁴³ »u jednom dahu spjevao 50 soneta (u 22 skupa), koji su u jesen te godine u kalendaru 'Svačić' u Zadru štampani (i kasnije preštampani) pod naslovom 'Knjiga o kraljevima hrvatskijem'«,⁴⁴ a u definitivnoj verziji pod naslovom *Hrvatski kraljevi* objavljeni 1912. u Zagrebu, kao izdanje Matice dalmatinske. Ukratko, Zadar je u književnom formiranju Nazorovu odigrao ne samo važnu već možda i odsudnu ulogu — pružio mu je mogućnost da se okuša kao književni poletarac i razvije u zrela književnika, a svojim ambijentom, gdje su se sukobljavale slavne tradicije hrvatske prošlosti i hrvatske književnosti s najintenzivnijim tuđinskim prezezanjima, gdje su se u doba pjesnikova boravka vodile najžešće borbe za hrvatska prava, Zadar je neposredno djelovao na izrastanje Nazora u nacionalnog pjesnika.

³⁸ Opširno je razradio taj zadarski period Nazorova života i stvaranja M. Marjanović u raspravi »Vladimir Nazor u Zadru«, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 1/1954, str. 189—238.

³⁹ *Slavenske legende* 1900, *Pjesma naroda hrvatskoga* 1902, *Živana* 1902, *Knjiga o kraljevima hrvatskijem* 1904, *Hrvatski kraljevi*, Izd. Matice dalmatinske, Zagreb 1912.

⁴⁰ Usp. Marjanović, o.c., str. 194.

⁴¹ God. 1900. izišao je u *Smotri dalmatinskoj* članak Vl. Dukata »Novija djela Rudyarda Kiplinga«, kao i prijevodi nekih Kiplingovih pripovijedača.

⁴² M. Marjanović, o.c., str. 226.

⁴³ Cit. prema Marjanoviću, o.c., str. 233; citat se odnosi na Nazorovu bilješku uz V izd. *Hrvatskih kraljeva* 1930, u kojoj objašnjava genezu djela.

⁴⁴ Marjanović, o.c., str. 231.

Slabiji je bio utjecaj Zadra na stvaranje Nazorova vršnjaka i prijatelja Milana Begovića (1876—1948). I on je doduše svoje pjesničke prvijence objavio u *Narodnom listu* 1891. i sve do godine 1905. surađivao u gotovo svim zadarskim periodicima s književnim prilogom, gdje je objavio 25 pjesama, nekoliko pjesničkih prijevoda, 1 pripovijetku, 1 libreto, 1 dramalet i nekoliko prikaza. Osim toga o Begoviću se u Zadru i dosta pisalo, pa je tako npr. njegova *Knjiga Boccadoro* izazvala 1900. žestoku polemiku između modernistički nastrojenog Vinka Kisića u *Narodnom listu* i Marka Cara u *Srpskom glaslu*. Interesantno je međutim da Begović, koji je proveo kraće vrijeme kao suplent na hrvatskoj gimnaziji, taj svoj zadarski boravak prešućuje već 1910,⁴⁵ pa on ostaje nezapažen i kod kasnijih literarnih historičara. Uzroci su tome vjerojatno psihološke naravi i vezani uz neugodnosti koje je Begović u Zadru doživio. S jedne strane, to su negativne ocjene koje su o njemu izrekli ipak najistaknutiji zadarski kritičari M. Car i J. Čedomil (*Vienac* 1900), pri čemu valja napomenuti da mu je do Jakšina mišljenja bilo vrlo stalo, kako se vidi iz pisma sačuvanog u Čukinoj zaostavštini.⁴⁶ S druge strane, samo službovanje na »jedva ustrojenoj Hrvatskoj maloj gimnaziji, mučenici progonjenoj i poslije očajno zagušenoj rasadnici naše riječi i duha u otuđenom gradu« nije mu ostalo u ugodnoj uspomeni jer nikako nije mogao izaći na kraj s đacima i s »talijanskom mularijom«, koji su ga izazivali gdje god se pokazao.⁴⁷ Ipak, zadarska kulturna sredina, koja u cjelini uzev nije prihvaćala njegovu erotsku i kozmopolitsku poeziju u doba kad se sama morala boriti za osnovna hrvatska prava, djelovala je možda na Begovićevo stvaranje usmjereniji ga na teme povezanije s našim životom, što vidimo iz kantate »Hrvatska pjes-

⁴⁵ Podaci o Begovićevu boravku u Zadru prilično su kontradiktorni. Prema službenom gimnazijskom izvještaju Begović je bio imenovan suplentom šk. g. 1898/99, ali je »drugog semestra takođe ostavio zavod, da dokonča svoje sveučilišne nauke« (*I program c.k. Velike državne gimnazije u Zadru za šk. g. 1901/02*, Zadar 1902, str. 7). Sâm Begović, međutim, u autobiografiji objavljenoj u *Almanahu hrvatskih i srpskih pripovedača 1910* službovanje u Zadru uopće ne spominje, dok opet u spomenutim sjećanjima na Vojnovića izriječno kaže: »Upoznao sam konte Ivu letimično u Zadru, u vrijeme kad je 'Suton' ugledao svijetlo u 'Životu'. On je bio politički činovnik kod Namjesništva, a ja suplent na jedva ustrojenoj Hrvatskoj maloj gimnaziji.« («Konte Ivo«, *Hrvatska revija*, II/1929, str. 561) Kako je »Suton« objavljen u *Životu* travnja 1900, dakle u doba kad Begović prema službenim izvještajima i vlastitoj autobiografiji više nije u Zadru nego u Italiji, to Begović dolazi u kontradikciju sâm sa sobom, pa pitanje istinitosti njegovih navoda ostavljam zasad otvoreno.

⁴⁶ U tom pismu, dat. Spljet 30. V 1900, Begović moli J. Čedomila da napiše kritiku o njegovoj knjizi »... iskreno i znanstveno, bez ikakvih obzira. Do Vašeg mnijenja stoji mnogo: jer Vi ste u Hrvatskoj uvažen sudija, a inače znadem da ste pratili moj književni rad, pa sam uvjeren da ćete progovoriti iz uvjerenja.«

⁴⁷ Begović, »Konte Ivo«, l.c., str. 561.

ma«, objavljene u *Glasniku Matice dalmatinske* 1901, i zbirke soneta *Život za cara*, koju mu je g. 1904. izdala Hrvatska knjižarnica u Zadru.

Milutin Cihlar Nehajev (1880—1931) jedini je predstavnik HM koji je djelovao u Zadru, a sâm nije bio pripadnik dalmatinskog kruga. Roden u Senju, Nehajev je kao gimnazijalac prešao u Zagreb, gdje se formirao u okviru tzv. nadaške skupine Mladih i ušao u književnost kritikama u kojima je još prije ispita zrelosti pokazao neobičnu umjetničku zrelost.⁴⁸ Kad je šk. g. 1904/05. došao u Zadar kao suplent na hrvatskoj gimnaziji, Nehajev je već bio izgrađen kao književnik i kao kritičar, a imao je i stanovita urednička i novinarska iskustva. U kojoj je mjeri Zadar mogao djelovati na njega mogu samo nagađati, jer konkretnih podataka nemam, ali činjenica je da je on tu g. 1905. pokrenuo *Lovor*, uz podršku i pod odgovornim uredništvom R. Katalinića-Jeretova, pa se možda i naslovom časopisa želio odužiti Jeretovu, u čijem je *Lovoru* i sâm 1897. surađivao, i koji mu je u *Svačiću* za 1905. objavio dramu »*Život*«.

Lovor je, kako ističe Nehajev u obznani časopisa u dnevnoj štampi trebao »da hrvatskoj knjizi i općinstvu podade ono, što smo izgubili, kad je prestao 'Vienac'.⁴⁹ List je dakle bio zamišljen ne kao provincijski već kao centralni hrvatski književni časopis, koji je trebao okupiti pisce iz Dalmacije i iz Banovine, i nekadanje Stare i sve bivše frakcije Mladih. To je sve očito već iz samog sastava redakcije, u kojoj fungiraju, uz Nehajeva, i Dežman iz Zagreba i Begović iz Splita, a odgovorni je urednik bio, kako je već spomenuto, Katalinić Jeretov. Stoga, iako je *Lovor* bio i moderno opremljen i uređivan na principu slobode književnog stvaranja, Nehajev nastoji da »ne proširi među hrvatskim književnicima jaza koji je nastao u posljednje vrijeme«⁵⁰ i umjesto programnog članka stavlja na početak lista svoj esej o Đalskom, koji završava riječima: »Pitaju me što ću u 'Lovoru'? Gjalski. — eto to je moj program«. I upravo u tom programu nalazimo možda također utjecaj zadarske kulturne sredine i idejâ koje je decenij ranije iznio J. Čedomil govoreći o Đalskom. Do 1905. zastupao je naime Nehajev beskompromisno modernističke poglede na književnost, tražeći da ona bude u prvom redu odraz umjetnikove duše, dok sad ističe kao program Đalskog, čija umjetnost spaja utjecaj rodne grude s evropskim duhovnim strujama, »patrijarhalni idealizam s najosjećajnijim spiritualizmom vremena«. Mađa se elementi takvih gledanja naziru već u njegovu članku »Moderno i narodno« iz 1902, sazreli su upravo u Zadru 1905.

⁴⁸ Usp. I. Franješ, »Milutin Cihlar Nehajev«, *Milutin Cihlar Nehajev*, Spomen-spis, Rijeka 1962, str. 13.

⁴⁹ *Crvena Hrvatska*, XIV/1904, br. 49

⁵⁰ *Ibidem*.

Na žalost, Nehajev zbog odlaska iz Zadra nakon 4. broja prebacuje redakciju *Lovora* u Zagreb, gdje će list s 6. brojem prestati izlaziti.⁵¹

Dodajmo na koncu još jednu usputnu napomenu. Igram slučaja Zadar početkom 90-tih godina ulazi u povijest književnosti HM zahvaljujući jednom mladom kritičaru — Jakši Čedomilu, a 1905. završava više-manje svoju historijsku ulogu u povijesti Moderne prestantkom *Lovora*, koji je uređivao po mnogo čemu Jakši srodan Milutin Nehajev.

♦♦

Zbog ograničenog prostora neću dalje nabrajati književnike koji su u Zadru živjeli, niti djela koja su tu objavljena⁵² — pisci čije sam zadarsko djelovanje ukratko obradila, dovoljna su ilustracija zadarskih kulturnih i literarnih prilika. Željela bih samo još jednom podvući sljedeće:

Početkom 90-tih godina, dakle u doba kad se pripremala HM, u Zadru je izlazio časopis koji je njegovao modernu kritiku (*Iskra*), u Zadru je djelovao kritičar koji je propagirao moderne poglede na književnost (J. Čedomil), u Zadru je živio pisac koji je stvarao u duhu moderne književnosti (I. Vojnović). Iako bi već sama ta tri elementa bila dovoljna da se u nekoj sretnijoj sredini razvije jedno od žarišta moderne hrvatske književnosti (pogotovo kad znamo da je podlistak *Narodnog lista* obilato otvarao svoje stupce mladim pjesnicima, a *Smotra dalmatinska* njegovala suvremenu domaću i prevedenu prozu), u zadarskim je prilikama ta prva modernistička iskra bila zagušena i osuđena na propast. U tom otuđenom gradu hrvatska se inteligencija iscrpljivala u borbama za održanje hrvatstva i tražila od domaće književnosti prvenstveno oslonac u toj borbi, a ne čistu umjetnost jer je sama svoje estetske potrebe zadovoljavala lek-

⁵¹ Opširnije o časopisu v. N. Košutić-Brozović, o.c., str. 448—450.

⁵² Spomenimo ipak još tri značajnija stvaraoca povezana sa Zadrom. Marin Sabić (1860—1923), među svim dalmatinskim književnicima možda najbolji poznavalac stranih literatura, pjesnik modernog lirskog senzibiliteta koji još uvijek čeka na svog istraživača i svoje pravo mjesto u povijesti hrvatske književnosti, živio je u Zadru uoči HM kao novinar u Narodnom listu (1884—1888), ali je i nadalje ravno surađivao u svim zadarskim periodicima, gdje su u doba HM objavljene mnoge značajne njegove pjesme. — A. Tresić-Pavičić (1867—1949), u doba HM najslavljniji i najnapadaniji dalmatinski književnik, svojedobno izdizan iznad Kranjčevića a kasnije i suviše potejenjivan, završio je dio gimnazije u Zadru, prijateljevao sa zadarskim kulturnim i književnim radnicima (uzajamno je interesantan odnos J. Čedomila i Tresića koji ću obraditi u posebnoj studiji) te marljivo surađivao u svim zadarskim listovima, a u Zadru mu je i objavljen putopis *Po ravnim Kotarima* (1906). — Dinko Šimunović (1873—1933) završio je u Zadru učiteljsku školu (1892), provodeći, kako piše u autobiografiji, slobodne sate po pučkim krčmama zadarskih predgrađa a ne po tuđinskim gradskim kavanama, a u Zadru je u *Lovoru* 1905. objavio i pripovijetku »Mrkodol«, s kojom je odmah skrenuo na sebu pažnju književne javnosti.

tirom iz stranih književnosti, koje je dobro poznavala i ažurno pratila. Da je Jakša čak uz sve kvalitete koje je imao kao potencijalni vođa jednog književnog pokreta imao i beskompromisnu borbenost koja mu je nedostajala, on u zadarskoj sredini ne bi bio mogao stvoriti značajnog književnog kruga, jer nije imao oslonca u domaćim snagama, nije imao oko sebe stvaralaca na koje bi mogao djelovati i prenositi svoje poglede. I tako možemo samo konstatirati da je Zadar imao preduvjete da se razvije u značajno književno središte i da djeluje na razvoj hrvatske književnosti u pravcu Moderne, ali se zastalo na samom početku.

Kad se decenij kasnije razmahala HM i zamorio sam modernistički pokret, Zadar se još jednom našao u situaciji da djeluje na hrvatski književni život, i to na idejnom i izdavačkom planu. Idejno putem *Glasnika Matice dalmatinske*, njegove koncepcije kao i članka i rasprava u njemu objavljenih, usmjeruju se hrvatski književni radnici na naučni rad oko proučavanja hrvatske literarne baštine, smiruje se napetost koju su izazvali sukobi Starih i Mladih, a sami hrvatski književnici upućuju pravcem koji će u drugoj fazi HM (1906—1914) zastupati Matoš i pjesnici njegova kruga.⁵³ Kako je *Glasnik Matice dalmatinske*, međutim, po svojim suradnicima i čitaocima bio još uvijek dalmatinski a ne općehrvatski časopis, njegova uloga u hrvatskom književnom životu prvenstveno je u tome što je djelovao na svoju sredinu te posredno stvorio uvjete za živu nakladničku djelatnost u času kad se 1903. cijela hrvatska književnost našla u izdavačkoj krizi. I tako 1905. izlazi u Zadru *Lovor*, posljednji u nizu modernističkih glasila ali ujedno i časopis koji se i po svom programu i po svojim prilozima više nadovezuje na poglede Jakšine nego na stavove Moderne. Nadalje, u Zadru se pokreće *Svačić*, koji već u svom prvom književnom prilogu za 1904. okuplja brojne suradnike iz Banovine i tako prekida ustaljenu tradiciju dalmatinskih periodika, dotad orijentiranih prvenstveno na dalmatinske suradnike, čak i onda kad su sami listovi izlazili u Zagrebu.⁵⁴ Intenzivna suradnja pisaca iz Sjeverne Hrvatske nastavlja se zatim u *Lovoru*, a prisutna je i u izdanjima Hrvatske knjižarnice, koja uz knjige Katalinića, Begovića, Nazora, Tresića i dr. pisaca iz Dalmacije, objavljuje i Matoševe *Ogleda*, Novakove *Disonance*, po jednu dramu Tučića i Marjanovića, a 1906. i Marjanovićev spomenuti pregled hrvatske književnosti *Iza Šenoa*. Prema tome, Zadar je po svojoj izdavačkoj djelatnosti, osobito živoj do 1906, postao prisutan u svijesti svih hrvatskih književnika i time pridonio stvarnoj, definitivnoj integraciji hrvatskog književnog života.

⁵³ Spomenimo usput da je A. G. Matoš dobro poznao političke i kulturne prilike u Zadru, gdje je objavio svoje *Ogleda*, jer za njih »u Zagrebu nije bilo dovoljno razumijevanja«. (Usp. Lj. Maštrović, »Moja sjećanja na A. G. Matoša«, *Zadarska revija*, III/1954, str. 80—81).

⁵⁴ Npr. Tresićev *Novi vjek* ili Politeovi listovi.

Nevenka Košutić-Brozović: IL RUOLO DI ZARA NELLA VITA LETTERARIA
DELLA »MODERNA« CROATA

Riassunto

Anche se Zara non ha avuto nella storia della letteratura croata post-risorgimentale quel significato avuto nel periodo prerisorgimentale, essa tuttavia ha svolto un ruolo importante nella vita letteraria della Croazia nell'epoca del Risorgimento e della »Moderna«. Nel saggio vengono esposte brevemente le ragioni politiche, sociologiche e psicologiche che portarono al ristagno della vita letteraria a Zara dopo il Risorgimento e viene sottoposta ad un'analisi la situazione alla fine del secolo XIX e agli inizi del XX, quando per due volte consecutive si era offerta a Zara l'occasione di svilupparsi in un centro letterario importante, ma per la sua posizione periferica e per il poco favorevole clima letterario non seppe approfittarne da vantaggio.

Nell'anno 1891 viene fondata a Zara la rivista *Iskra*, che promuove »la critica letteraria moderna« e che fino ad oggi è rimasta poco nota e riconosciuta; lo stesso anno con un articolo di carattere programmatico che appare nell'*Iskra* inizia la sua vera attività di critico J. Čedomil, promotore della critica croata moderna, e nel medesimo tempo Vojnović, che in questo periodo vive pure a Zara, pubblica la sua prosa lirica »Fantazija«, la quale racchiude in sé tutti gli elementi della »Moderna«. L'autrice è del parere che questi tre momenti sono abbastanza significativi da spostare l'inizio o perlomeno la proluone al periodo letterario della »Moderna« dall'usuale 1895 all'anno 1891.

Nella sua ulteriore esposizione l'autrice s'intrattiene più a lungo sull'attività e sul ruolo di J. Čedomil e di R. Katalinić Jeretov, la cui operosità nell'epoca della »Moderna« è strettamente legata a Zara, e segnala in brevi tratti anche il ruolo di Zara nella formazione di alcuni rinomati letterati, che in questo frattempo soggiornarono e operarono a Zara, (Vojnović, Nazor, Begović, Nehajev). Infine concentra l'attenzione alla viva attività editoriale sviluppatasi a Zara all'inizio del secolo (*Glasnik Matice dalmatinske*, *Svačić*, *Lovor*, le edizioni della »Hrvatska knjižarnica«), quindi nel tempo in cui tutta la letteratura croata era caduta in una crisi editoriale; proprio attraverso le edizioni suddette, Zara è stata la prima ad attirare gli scrittori della Croazia settentrionale ad una vivace collaborazione e con ciò ha svolto un ruolo importante nel processo dell'integrazione definitiva della vita letteraria croata.